

ARMIN MIKOS V. ROHRSCHEIDT,^a AGNIESZKA GANDECKA^b

Organizacja indywidualnej turystyki kulturowej w dwumieście Słubice-Frankfurt nad Odrą na przykładzie Szlaku Kleistów

Streszczenie. Celem artykułu jest ocena potencjału i szans funkcjonowania transgranicznych produktów kulturowych na przykładzie biograficzno-literackiego szlaku we Frankfurcie nad Odrą i Słubicach. Autorzy omawiają zasoby dziedzictwa wykorzystane do stworzenia szlaku oraz jego strukturę, jak również poziom i formy zaangażowania lokalnych interesariuszy. Oprócz analizy źródeł zastanych do oceny potencjału turystycznego dwumiaста, w tym jego atrakcji i zasobów antropogenicznych, wykorzystano kwestionariusz audytu oraz wizję lokalną połączoną z badaniem terenowym. Natomiast poziom partycypacji zarządczej oraz priorytety interesariuszy szlaku ustalono za pomocą wywiadów standaryzowanych. Uzyskane dane ukazują mocne i słabe strony funkcjonowania szlaku i pilną potrzebę jego korekty. W związku z tym zaproponowano zmodyfikowaną formę produktu oraz przedstawiono rekomendacje dotyczące jego rozwijania.

Słowa kluczowe: turystyka kulturowa, turystyka transgraniczna, szlaki kulturowe, turystyka indywidualna, dziedzictwo pogranicza

Historia artykułu. Nadesłano 2024-05-27. Przyjęto 2024-08-18. Opublikowano 2024-09-05.

1. Wstęp

Zarówno problematyka transgranicznych produktów turystyki kulturowej, jak i cała turystyczna eksploracja na terenach przygranicznych pozostaje w cieniu lepiej znanych fenomenów o znaczącym wymiarze ekonomicznym, takich jak: korzystanie przez mieszkańców terenów przygranicznych w sąsiednim kraju z usług tańszych, lepszej jakości lub łatwiej dostępnych, podejmowanie tam pracy i świadczenie usług, uprawianie tzw. turystyki zakupowej i drobnej sprzedaży wykorzystującej różnice cen. Tymczasem na obszarach podzielonych granicami

^a Uniwersytet Zielonogórski, Instytut Sportu, Turystyki i Żywienia, Katedra Turystyki i Rekreacji, a.mikos-von_rohrscheidt@wnb.uz.zgora.pl, <https://orcid.org/0000-0001-5811-9096>

^b Uniwersytet Zielonogórski, Instytut Sportu, Turystyki i Żywienia, Katedra Turystyki i Rekreacji, a.gandeka@wnb.uz.zgora.pl, <https://orcid.org/0000-0002-4812-6011>

państwowymi, zwłaszcza w sytuacji ich przebiegu przez terytoria o wspólnym dziedzictwie, odkrywanie świadectw tegoż dziedzictwa ma też niemałe znaczenie społeczne. Może ono być rezultatem wspólnej historii politycznej i gospodarczej lub intensywnych wielowiekowych kontaktów obu sąsiadujących społeczności. Fenomen kulturowego przenikania i spontanicznej integracji, ale też wzajemnych uprzedzeń i nawet wrogości, historia tolerancji i wzajemnej otwartości, wreszcie podejmowanego dialogu i wielorakiej współpracy dotyczy również pielęgnowania i rozwijania dziedzictwa, które nierzadko jest wspólne. Często tworzy ono silny impuls dla przygranicznej turystyki kulturowej, której przedsięwzięcia komercjalizują ruch eksploracyjny w postaci lokalnych produktów i intensyfikują popyt na doświadczenia i usługi recepcji oraz angażują podmioty po obu stronach granicy i skłaniają je do podejmowania współpracy.

Transgraniczne uwarunkowania lokalnej przestrzeni turystycznej w wymiarze historycznym i kulturowym oraz społecznym i ekonomicznym są zawsze kluczowe dla genezy i struktury badanego systemu tego rodzaju. W interesującym nas przypadku jest to funkcjonowanie Frankfurtu nad Odrą i Słubic jako tak zwanego „dwumiasta”. Początek miejskiej historii zarówno Frankfurtu nad Odrą, jak i Słubic (jako jego ówczesnego przedmieścia) przypada na pierwszą połowę XIII wieku. Książę śląski Henryk Brodaty w roku 1225 miał nadać przywilej targowy osadzie handlowej nad Odrą. W roku 1253 osada ta (pod nazwą Vrankenvorde) otrzymała prawa miejskie. Od tego czasu do 1945 roku prawobrzeże (dzisiejsze polskie miasto Słubice) stanowiło część Frankfurtu nad Odrą pod nazwą Dammvorstadt (dosł. przedmieście na wale). Od XIII wieku miasto przynależało do Marchii Brandenburskiej w ramach państwa niemieckiego, następnie do Prus i w ich strukturze do zjednoczonych w 1871 roku Niemiec. Ustalenie granicy na Odrze po 1945 roku rozerwało niemiecką ciągłość historyczną miasta, a po stronie polskiej poskutkowało posiadaniem dziedzictwa obcego, niewypracowanego przez aktualnie zamieszkującą je społeczność. Wszystkie bez wyjątku dawniejsze niż ten rok wątki dziedzictwa kulturowego związane są ze społecznością niemiecką i jej narracjami oraz materialnymi zasobami.

Celem opracowania jest dokonanie oceny potencjału i szans funkcjonowania wybranego transgranicznego produktu turystyki kulturowej: Szlaku Kleistów — linearnego systemu eksploatacji dziedzictwa o profilu biograficzno-literackim we Frankfurcie nad Odrą i Słubicach, z uwzględnieniem szczegółowej analizy wykorzystanych zasobów dziedzictwa, struktury szlaku oraz poziomu i form zaangażowania jego lokalnych interesariuszy.

2. Przegląd literatury

Oferta odpowiadająca zainteresowaniom osób preferujących liczne formy turystyki kulturowej i zagospodarowująca w sferze doświadczeń atrakcyjne wątki dziedzictwa wspólnego (lub właśnie „egzotycznego” ze względu na swą inność) jest w stanie potencjalnie wygenerować i zaspokoić popyt w obu graniczących krajach. Jednak przy jej kreacji mogą pojawić się dobrze już rozpoznane problemy.

Pierwszym z nich jest często spotykana problematyczność recepcji samego dziedzictwa. Tak zwane kłopotliwe dziedzictwo (*disonant heritage*) było również w kontekście turystycznym wielokrotnie analizowane przez badaczy. Gregory Asworth i John E. Tunbridge (1996) wskazali na liczne przyczyny braku akceptacji dla poszczególnych wymiarów dziedzictwa, jego przemilczania, a także działań zmierzających do jego eliminacji z publicznego dyskursu i turystycznej przestrzeni. Nawet w przypadku braku kontrowersji co do praw własności do konkretnych zasobów zarzewiem sporu może być ich interpretacja (w tym nadawanie im sprzecznych znaczeń) i sposoby wykorzystania (Asworth i Tunbridge, 1996, s. 27). Już w sferze kreacji oferty turystycznej może pojawić się rywalizacja różnych tożsamości kulturowych (w tym etnicznych) roszcujących sobie prawa do „udziału” w nim i pożytku z niego, a nawet współzawodnictwo interpretacji (np. kontestujących fakty historyczne z perspektywy etnicznej lub odwrotnie). Aspekty te są nieodłącznie związane z każdym dziedzictwem uznawanym za własne przez różne grupy użytkowników, na przykład mieszkańców, będących zawsze jego naturalnymi depozytariuszami, i nieobecnych (już) na co dzień *in situ* przedstawicieli społeczności utożsamiającej się z jego pierwotnymi twórcami (Mikos v. Rohrscheidt, 2021, s. 49–51). Spośród innych kontrowersji wokół kłopotliwego dziedzictwa, w przypadku jego transgranicznej lokalizacji na czoło mogą wysunąć się także spory o tzw. dziedzictwo bez dziedzica (w tym o jego lekceważenie, zaniedbywanie, „porzucenie” albo eliminowanie z przestrzeni materialnej i kulturowej), postrzeganie go jako obcego, a nawet wrogiego grupie dominującej na danym terytorium lub jej interesom i związane z tym zabiegi w kierunku jego „wyciszenia” i wyłączenia z użytku (w tym z eksploatacji turystycznej), oraz ideologizacja dziedzictwa, w tym monopolizacja jego doświadczeń i przekazów albo wprost jego zakłamanie i szereg innych (Owsianowska i Banaszekiewicz, 2015, s. 8–13).

Kolejną fundamentalną słabością licznych produktów transgranicznych bazujących na dziedzictwie jest ich konstruowanie bez przeprowadzenia wielowymiarowej analizy potencjału jego zasobów (i w konsekwencji często przypadkowy dobór eksploatowanych doświadczeń) oraz brak dogłębnej analizy rzeczywistego popytu na sam produkt na typowych rynkach emisyjnych tej grupy produktów, to jest po obu stronach granicy, w niewielkim oddaleniu od niej. Rezultatem tego

zaniedbania jest promocja nieukierunkowana na konkretne segmenty potencjalnych konsumentów. Charakterystyczna dla polskich zarządców takich produktów jest też niekonsekwencja przedsięwzięć promocyjnych, podejmowanych tylko na etapie wprowadzania produktu lub realizowana doraźnie w kontekstach rocznicowych czy po — nieregularnych — alokacjach środków na te działania. To podejście wyraźnie odróżnia ich na niekorzyść od niemieckich czy czeskich partnerów. Negatywnym skutkiem tego dla omawianej grupy produktów jest zidentyfikowana w wielu przypadkach tzw. jednostronna transgraniczność, to jest konsumpcja danego produktu przez turystów pochodzących niemal wyłącznie z jednej strony granicy. Taki stan zmniejsza efektywność ekonomiczną produktu (niewykorzystującego potencjalnego popytu na doświadczenia i usługi na drugim rynku emisyjnym) i uniemożliwia spełnienie funkcji kulturowej i społecznej, w tym poznawania się ludzi z obu stron granicy, wzrostu otwartości na siebie nawzajem, intensyfikacji wymiany kulturalnej i podejmowania działań służących transgranicznej integracji lokalnych społeczności. W wymiarze struktury usługowej produkty zarządzane z udziałem podmiotów polskich w większości nie posiadają zintegrowanej bazy usług do wyboru klienta. W szczególności brak tematycznych pakietów lokalnych i pakietów okazjonalnych obejmujących usługi zakwaterowania i wyżywienia, co odbija się zwłaszcza na efektywności dystrybucji bezpośredniej i wolumenie sprzedaży produktów typu obszar i wydarzenie. Szanse na wykreowanie i funkcjonowanie trwałych produktów tego rodzaju osłabia też atomizacja i ekonomiczna słabość środowiska interesariuszy turystyki po polskiej stronie granicy. Wśród formalnych członków zarządzających nimi organizacji odsetek rzeczywistych interesariuszy turystyki kulturowej — gestorów usług recepcji, samodzielnych oferentów doświadczeń tematycznych — jest bardzo niski, a ich zaangażowanie w funkcjonowanie tych produktów nikłe.

Bezpośrednim kontekstem badania jest oferta indywidualnej eksploracji w turystyce kulturowej. Ten segment popytu i oferty generują preferencje coraz liczniejszych konsumentów, odnoszące się do indywidualnej realizacji wyjazdu i samodzielnego ukształtowania jego struktury (w tym listy atrakcji i miejsc zakwaterowania). Odpowiedzią na to jest takie przygotowanie warunków aktywności turysty i jego poznawczych doświadczeń, by mogła ona zależeć od jego zaangażowania, zarządzania własnym czasem, a najlepiej także od jego pomysłowości i kreatywności, m.in. w fizycznym poszukiwaniu miejsc, rozwiązywaniu zagadek i samodzielnym „składaniu” doświadczenia, ewentualnie dodatkowo wzmocnianych elementem rywalizacji. Coraz liczniejsze i bardziej zróżnicowane oferty indywidualnej tematycznej eksploracji dziedzictwa realizują też inny cel: przekonanie konsumenta do nawiązania wielowymiarowej relacji z odkrywanym dziedzictwem, m.in. przez zapewnienie mu dostępu do jego rozbudowanej i in-

teraktywnej interpretacji (Mikos v. Rohrscheidt, 2020). W tym obszarze kreacji doświadczeń nowe możliwości stwarzają mobilne urządzenia nawigacyjne i lokalizacyjne, opcja automatycznego zamawiania i konsumpcji usług na miejscu w czasie rzeczywistym, bezosobowa obsługa wstępu do mniejszych atrakcji dzięki identyfikacji i monitoringowi turystów, wreszcie aplikacje turystyczne i inne rozwiązania umożliwiające przekaz nawet rozbudowanych treści interpretacji *in situ* bez angażowania personelu. Wymienione komponenty otwierają dla turysty nowe przestrzenie, których eksploracja z powodu braku nadzoru lub zorganizowanych usług nie była dotąd możliwa lub atrakcyjna. Masowe wykorzystywanie przez turystów smartfonów i innych urządzeń mobilnych zdolnych pośredniczyć usługi w czasie rzeczywistym, a jednocześnie gromadzących ich spersonalizowane dane w duże zbiory („Big Data”) ułatwia personalizowanie oferty turystyki indywidualnej ze strony jej dysponentów na podstawie rozpoznanych preferencji turysty, struktury jego aktualnych przemieszczeń i innych rejestrowanych zachowań oraz — na ile można ją uchwycić — dotychczasowej biografii turystycznej. Warunkiem efektywności jest tu ścisła współpraca zarządcy propozycji autonomicznej eksploracji, operatorów urządzeń mobilnych i (ewentualnie) właścicieli baz danych. Wśród produktów spełniających postulat autonomiczności i potencjalnie przydatnych w turystyce transgranicznej są oferty samodzielnego tematycznego zwiedzania miast i małych, zwartych terytoriów, przedsięwzięcia obejmujące samodzielne poszukiwanie rozproszonych zasobów dziedzictwa lub elementów jego interpretacji w formule zadania z elementem rywalizacji (jak tematyzowane terenowe gry turystyczne i questing obszarowy), podzielone na wątki kulturowe, historyczne, biograficzne, czy krajoznawcze szeregi skrytek geocachingu tworzące lokalne systemy, tzw. geościeżki (Samołyk, 2013). Podobnie funkcjonuje serwis Geocaching Adventure Lab (AL). Jest to aplikacja i platforma rozwijana przez zespół Centrali Geocachingu (HQ) na bazie tzw. przygód. Poszczególne punkty przygody są zaliczane do wyników na koncie serwisu Geocaching. Różnica między AL a geocachingiem polega na braku tradycyjnych pojemników zawierających logbooki: wpis użytkownika ma tu charakter wirtualny i odbywa się w środowisku aplikacji. Zdobycie wirtualnego pojemnika i logowanie oparte jest na lokalizacji — uczestnik musi być fizycznie na miejscu, dopiero bowiem wtedy aktywuje się odpowiedź. W serwisie geocachingu nie każdy wirtualny wpis jest weryfikowany z logbookiem.

Eksplozacyjne warstwy szlaków kulturowych przeznaczone dla turystów preferujących samodzielność i proponowane tej grupie jako alternatywne sposoby na ich zwiedzanie znajdują się w polskiej przestrzeni turystycznej dopiero na etapie wdrażania (Mikos v. Rohrscheidt, 2018). Szczególnie dobrze mogą one sprawdzić się w tych systemach, które obejmują walory i zasoby mniej zna-

ne, rozproszone na niewielkim terytorium i nieposiadające stałego personelu obsługi, z ograniczonymi możliwościami dotarcia do części z nich (brak dróg i usług transportu). Odrębne zarządzanie tą częścią zasobów szlaku jest poważną modyfikacją, bo wymaga osobnego podsystemu obsługi, obejmującego pozyskiwanie i zespalanie danych poświadczających obecność turysty przy obiekcie („odnalezienie”) jako weryfikację zadania eksploracyjnego. Może jednak przekuć dotychczasową słabość szlaku w atut w postaci pozyskania dodatkowej, zwykle młodszej (więc rokującej na przyszłość) grupy konsumentów. Obsługa takich warstw szlaków może mieć formułę geocachingu pod warunkiem utworzenia serii geoscieżek. Do grupy rozwiązań systemowych wspierających tak rozumianą turystykę autonomiczną należą także inne projekty oparte na potwierdzeniu pobytu (jak znane od dawna paszporty turystyczne) lub/i na kolekcjonowaniu „trofeów” turystycznych i porównywaniu osiągnięć (w postaci znaczków, odznak i tworzących serie pamiątek).

Polscy badacze turystyki w ostatnich latach częściej analizują funkcjonowanie tej kategorii oferty. Niektórzy odnoszą się do poszczególnych regionów (Buczek-Kowalik i in., 2012; Meyer i Gardzińska, 2014; Gardzińska, 2015a; Sanetra-Półgrabi, 2018), koncentrując się na przestrzennej organizacji produktów, procesach ich tworzenia i wymiarze partnerstwa oraz wsparcia ze strony władzy publicznej, rzadziej na historycznych i kulturowych źródłach współtworzących je doświadczeń turystycznych i strukturze działań interpretacyjnych dotyczących zasobów dziedzictwa (Duda, 2018). Kompleksowe ujęcie problematyki turystycznych produktów transgranicznych znalazło się w monografii Anny Gardzińskiej (2015b), systematyzującej dla tej grupy kwestie definicyjne i prezentującej modele współpracy aktywnych interesariuszy, gestorów usług składowych i podmiotów władzy publicznej uczestniczących w ich tworzeniu i zarządzaniu nimi na przykładzie jednego regionu. Armin Mikos v. Rohrscheidt (2023) podejmuje systematyczny opis wszystkich zidentyfikowanych typów produktów transgranicznych, których profil doświadczeń odpowiada celom i poszczególnym formom turystyki kulturowej. Wśród nich, zgodnie z ogólnie przyjętą klasyfikacją (zob. Kaczmarek i in., 2005), funkcjonują produkty-rzeczy, produkty-usługi, imprezy, wydarzenia, obiekty, szlaki i produkty-obszary. Wspomniana analiza, zawierająca obszerne zestawienia porównawcze, ukazuje w ramach tej grupy ofert zarówno szerokie spektrum tematyczne, jak i dużą różnorodność struktury doświadczeń. Pozwala też zidentyfikować eksploatowane treści kulturowe i wskazuje typowych interesariuszy. We wnioskach (Mikos v. Rohrscheidt, 2023, s. 115–118) przedstawiono mocne i słabe strony oferty turystyki kulturowej organizowanej wzdłuż polskich granic z większym lub mniejszym udziałem podmiotów po obu ich stronach. Z kolei opracowanie Agnieszki Nowak i Zygmunta Kruczka (2023) osadza funk-

cjonowanie produktów transgranicznych w kontekście problematyki marki miejsca jako narzędzia umożliwiającego odkrywanie, redefiniowanie oraz integrację lokalnych lub regionalnych tożsamości. Zaproponowany tam model budowania owej marki i opracowywania strategii jej rozwoju bazuje na bezpośrednim kontakcie i współpracy na każdym etapie z interesariuszami różnych grup: od samorządu, poprzez zarządców obiektów, usługodawców, po wytwórców tradycyjnych produktów (Nowak i Kruczek, 2023, s. 105–110, 114). Model ten, wraz z opisanymi w tekście trudnościami w jego realizacji wymaga poważnego zastanowienia autorów podobnych produktów przekraczających państwowe granice, a — jak się okaże w przypadku przedmiotowego szlaku — może być punktem wyjścia dla rozwiązania jej istotnego problemu.

3. Metody i obszar badań

3.1. Obszar badań: Szlak Kleistów

Szlak Kleistów (niem. *Kleist Route*) jako tematyczna propozycja turystyczna i lokalny system organizacji zwiedzania został otwarty w roku 2009¹. Jego celem było wzmocnienie potencjału kulturowego granicznego dwumieścia Słubice-Frankfurt nad Odrą, szczególnie w kontekście zniesienia kontroli granicznych. Otwarcie granicy po wstąpieniu Polski do strefy Schengen wyzwoliło znaczny entuzjizm dla przedsięwzięć transgranicznej współpracy społeczności po obu stronach, co w przypadku historycznie powiązanych Frankfurtu i Słubic miało też wymiar turystyczny. Założeniem było stworzenie propozycji zwiedzania obydwu miejscowości połączonych tematem nawiązującym do wspólnego dziedzictwa. Szlak miał być jedną z osi dziedzictwa łączących obie części dwumieścia ponad dzisiejszą granicą, a jednocześnie jednym z komponentów wspólnego marketingu turystycznego obu miast. Początkiem i końcem trasy jest siedziba Polsko-Niemieckiej Informacji Turystycznej w Domu Bolfrasa we Frankfurcie. Trasa szlaku liczy około 20 km i można ją przebyć pieszo lub na rowerze. Prowadzi ona przez tereny zabudowane i parki, do obiektów i miejsc związanych z dwoma niemieckimi literatami: poetą Heinrichem von Kleistem (1777–1811) i jego stryjecznym dziadkiem, mniej znanym Ewaldem Christianem von Kleistem (1715–1759). Pięć

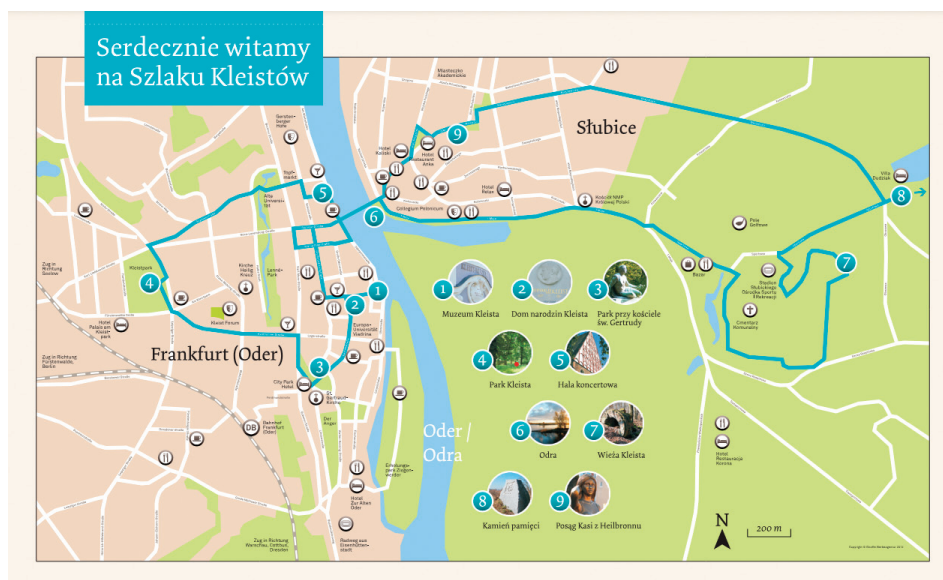
¹ Koordynatorem szlaku jest Polsko-Niemiecka Informacja Turystyczna (agenda samorządowa), adres koordynatora: Dom Bolfrasa, Große Oderstr. 29, 15230 Frankfurt nad Odrą. Kontakt: telefon: +49 (335) 61 00 800, e-mail: tourismus@frankfurt-slubice.eu.

miejsz związanych z Heinrichem von Kleistem znajduje się we Frankfurcie nad Odrą. Dwa obiekty istniały już za jego życia, mogą zatem być uznane za obiekty biograficzne (zob. rys. 1, nr 1 i 5). Kluczowy w tym kontekście obiekt, dom narodzin poety (nr 2), spłonął doszczętnie podczas II wojny światowej. W budynku, w którym on z pewnością był, funkcjonuje z kolei Muzeum Kleista (nr 1), zaś na miejscowym cmentarzu, dziś Parku Kleista (nr 5), znajdowały się groby najbliższych członków jego rodziny. Natomiast w Słubicach do osoby i dorobku poety nawiązuje naturalnej wielkości figura Kasi z Heilbronn (nr 9), tytułowej bohaterki jednego z jego dramatów. Dwa kolejne obiekty, Wieża Kleista (dotąd nieodbudowana) i Kamień pamięci (nr 7 i 8), są związane z Ewaldem von Kleistem i jego żołnierską śmiercią.

Trasa pierwotnie była oznaczona w terenie tylko za pomocą tablic informacyjno-interpretacyjnych, a zwiedzających wspierały tematyczne broszury dostępne w punkcie Polsko-Niemieckiej Informacji Turystycznej we Frankfurcie. W początkowym okresie jego funkcjonowania częściej, a aktualnie rzadko i niemal wyłącznie ze strony niemieckiej, było też realizowane przez lokalnych przewodników grupowe oprowadzanie tematyczne po dwumieście. Od sierpnia 2023 roku istnieje możliwość zwiedzania także przy wykorzystaniu aplikacji tematycznej szlaku. Razem z interaktywną nawigacją po trasie można ją zainstalować na smartfonie lub wypożyczyć z tabletem dostępnym w punkcie informacji. Dla użytkowników z grup wiekowych do 14 i od 15 lat dostępne są dwie wersje spaceru tematycznego, każda o czasie trwania około jednej godziny. Aplikacja prowadzi użytkownika do kolejnych stacji związanych z życiem i twórczością obu bohaterów. Obok nawigacyjnego zawiera ona komponent interpretacyjny. Składają się na niego uruchamiane w poszczególnych miejscach (stacjach) szlaku za pomocą zamieszczonego na tablicach kodu QR pytania i zadania, motywujące zwiedzającego do zastanowienia się nad takimi kwestiami, jak historia dwumiasta, kształtowanie się języka, a także — nawiązujące do twórczości Kleistów — poszukiwanie szczęścia w życiu. Jeden z odcinków trasy wyprowadza użytkownika poza dwumiejską przestrzeń i dla jego eksploracji zalecana jest czterogodzinna wycieczka rowerowa. Punktem docelowym wyprawy jest kamień upamiętniający prusko-rosyjską bitwę pod Kunowicami (Kunesdorf, 1859), w której oficer Ewald Christian von Kleist został śmiertelnie ranny.

3.2. Metody badawcze

Dla celów badania zastosowano triangulację metodologiczną, na którą złożyły się: 1) analiza lokalnego potencjału turystycznego, w tym atrakcji i zasobów dla

Rys. 1. Schemat przestrzenny Szlaku Kleistów

Obiekty: 1. Muzeum Kleista; 2. Dom narodzin Kleista (nie istnieje); 3. Park przy kościele św. Gertrudy; 4. Park Kleista; 5. Hala koncertowa Carla Philippa Emanuela Bacha (Archiwum Miejskie); 6. Rzeka Odra (i granica państwa); 7. Wieża Kleista; 8. Kamień pamięci; 9. Posąg Kasi z Heilbronn.

Źródło: Hauptmann i in. (2009)

poszczególnych form turystyki kulturowej, przeprowadzona z wykorzystaniem autorskiej metody kwestionariuszowej, gdzie narzędziem był kwestionariusz ustalania potencjału turystyczno-kulturowego gminy (KAG) opracowany dla potrzeb tematycznych szlaków kulturowych (zob. Mikos v. Rohrscheidt, 2013, s. 103–104, 409–410), 2) analiza źródeł zastanych (*desk research*) zastosowana do źródeł historycznych i dokumentacji procesów kreacji szlaku, 3) wizja lokalna z badaniem terenowym i dokumentacją stanu obiektów, ich turystycznego i interpretacyjnego zagospodarowania oraz 4) wywiad standaryzowany, stosujący identyczną listę zagadnień, pierwotnie stworzony i wykorzystany do ustalania poziomu partycypacji zarządczej oraz priorytetów interesariuszy szlaku w zakresie kooperacji (zob. Mikos v. Rohrscheidt, 2013, s. 106, 416). Wywiady przeprowadzono z przedstawicielem organizacji koordynującej system ze strony niemieckiej oraz z reprezentantem głównego interesariusza szlaku (lokalnego samorządu) ze strony polskiej. Dane uzyskane przy wykorzystaniu wszystkich metod zostały najpierw zagregowane, a następnie zanalizowane w podziale na poszczególne wymiary funkcjonowania systemu i wykorzystane do wnioskowania o stanie i potrzebach badanego systemu.

3.3. Realizacja badań

Zbieranie dokumentacji odbyło się w dniach 17–20 marca 2024 roku. Nawiązanie kontaktów z interesariuszami szlaku miało miejsce 26 marca 2024 roku. Wizję lokalną ze sporządzeniem dokumentacji obiektów szlaku, jego trasy i infrastruktury turystycznej przeprowadzono 3 i 4 kwietnia 2024 roku. Oba wywiady przeprowadzono 18 i 19 kwietnia 2024 roku, a materiał opracowano w okresie od 21 kwietnia do 2 maja 2024 roku.

4. Wyniki

4.1. Opis obiektów szlaku na podstawie wizji lokalnej

Dla większej przejrzystości opis obiektów ujęto w tabeli 1. Każdy obiekt szlaku opisano w odniesieniu do jego genezy, lokalizacji, związków biograficznych z bohaterami szlaku i zasobów, względnie artefaktów, tworzących podstawę (lub punkt wyjścia) tematycznego doświadczenia turystycznego dla zwiedzających.

Tabela 1. Obiekty Szlaku Kleistów — opis i powiązania biograficzne z bohaterami szlaku

Obiekt/stacja trasy
<p>Muzeum Kleista Znajduje się w budynku byłej szkoły garnizonowej dla dzieci żołnierzy. Budowla powstała w roku urodzin Heinricha von Kleista (1777). Fundator szkoły, Leopold von Braunschweig, był wojskowym przełożonym Joachima von Kleista (1728–1788), ojca Heinricha. Po renowacji w 1969 roku otwarto tu Muzeum Kleista. Jego zbiory liczą ponad 34 tys. pozycji, w tym najobszerniejszą dokumentację życia Heinricha von Kleista, jego twórczości i jego środowiska literacko-historycznego. W ogrodzie obok muzeum stoją współczesne rzeźby poświęcone dziełom poety, kopia jego nagrobka i kopia krzyża nagrobnego jego siostry Ulriki.</p>
<p>Dom narodzin Kleista (nie istnieje) Znajdował się w miejscu dzisiejszego budynku przy Große Oderstraße 26. W sąsiednim domu mieszkali wojskowi komendanci miasta. Z córką generała Augusta von Zenge, Wilhelminą, zaręczony był Heinrich von Kleist. Oba domy zostały zniszczone podczas II wojny światowej. Dom rodzinny Kleista znajdował się naprzeciw kościoła Mariackiego, obok którego od dwusetnej rocznicy jego urodzin (1977) stoi poświęcony poecie pomnik autorstwa Wielanda Förstera.</p>
<p>Park przy kościele św. Gertrudy Park położony w dzielnicy Gubener Vorstadt w XVIII wieku był cmentarzem. Założono go przy szpitalu św. Ducha (obecnie Dom Sztuki) po likwidacji miejskich cmentarzy przykościelnych. O tej dawnej funkcji parku przypominają zachowane grobowce profesora Joachima Darjesa i jego żony. Pomnik zmarłego we Frankfurcie z ran odniesionych w bitwie pod Kunowicami Ewalda Christiana von Kleista (1715–1759) autorstwa Melchiora Kambly’ego pochodzi z roku 1780. Motywy i inskrypcje na grobowcu sławiaż zasługi Ewalda jako pruskiego patrioty, wolnomularza i pisarza. Obelisk z piaskowca wieńczy figura motyla — symbolu zmartwychwstania duszy. Naprzeciw stoi idealizowany pomnik Heinricha von Kleista autorstwa Gottlieba Elstera. Od południa do parku przylega neogotycki kościół św. Gertrudy mieszczący kolekcję sztuki sakralnej.</p>

<p>Park Kleista</p> <p>W zachodniej części miasta znajduje się Park Kleista, który dawniej służył jako miejsce pochówku. Otwarty w 1801 roku, zastąpił on cmentarz przy kościele św. Gertrudy. Na terenie dzisiejszego Parku Kleista znajdowały się groby Ulriki von Kleist (1774–1849), przyrodniej siostry poety, i jego nauczyciela Christiana Martiniego. Pochowano tu też profesora Viadriny Christiana Wünscha (1744–1828), który považał twórczość Kleista. Z okazji obchodów 700-lecia Frankfurtu w 1953 roku dawny cmentarz przekształcono w park miejski, nadając mu nazwę Parku Kleista. Przy murze od ul. Humboldta znajduje się płyta nagrobna słynnego frankfurckiego organmistrza Wilhelma Sauera.</p>
<p>Hala koncertowa Carla Philippa Emanuela Bacha (Archiwum Miejskie)</p> <p>W dawnym przyklasztornym kościele franciszkanów mieści się Hala Koncertowa im. C.Ph.E. Bacha. Dawniej stał tu ceglany kościół. Po reformacji wierni wykorzystywali go w miejsce opuszczonego kościoła św. Mikołaja. Z dawnych zabudowań klasztornych korzystał frankfurcki uniwersytet. W XVIII wieku świątynia służyła jako kościół garnizonowy: tu Heinrich von Kleist został ochrzczony (1777 r.) i konfirmowany (1792 r.). XVIII-wieczna plebania po północnej stronie placu jest jednym z niewielu zachowanych we Frankfurcie budynków mieszkalnych z tego okresu. Mieści się tu Archiwum Miejskie ze zbiorami sięgającymi XIII wieku. Naprzeciw stoi kościół św. Mikołaja (obecnie Kościół Pokoju), pierwotnie średniowieczna budowla ceglana, przebudowana pod koniec XIX wieku.</p>
<p>Rzeka Odra (i granica państwa)</p> <p>Wschodni brzeg Odry, dziś polskie Słubice, w średniowieczu zajmowały łąki i ogrody frankfurckich rodzin. Taki ogród posiadali także Kleistowie. W 1787 roku obok mostu na Odrze stanął pomnik Leopolda von Braunschweiga, który utonął, próbując podczas powodzi ratować mieszkańców prawobrzeżnego przedmieścia Dammvorstadt (Słubice). W XIX wieku wzdłuż waju budowano dworki i wille. Między Odrą a terenem Collegium Polonicum mieściła się w XVIII wieku przędzalnia jedwabiu, a po obu stronach rzeki rosły drzewa morwy, których liśćmi żywiły się gąsienice jedwabnika. Zbudowany w 1775 roku gmach frankfurckiego Bractwa Strzeleckiego („Schießhaus”), dziś — przebudowany na kościół — służy słubickiej parafii katolickiej.</p>
<p>Wieża Kleista</p> <p>Pod Kunersdorfem w pobliżu Frankfurtu nad Odrą (dziś wieś Kunowice na terenie gminy Słubice) podczas wojny siedmioletniej 11 i 12 sierpnia 1759 roku wojska pruskie stoczyły bitwę z armią rosyjsko-austriacką, w której pruski król Fryderyk II poniósł swą największą klęskę. Jedną z ofiar był major Ewald Christian von Kleist. Jego pamięci poświęcono wzniesioną w 1892 roku Wieżę Kleista. Na platformie widokowej umieszczono tablice z brązu z zaznaczonymi dla orientacji strzałkami wskazującymi miejsca bitwy. 21-metrowa wieża z restauracją była popularnym celem wycieczek. W lutym 1945 roku wieżę wysadzili w powietrze niemieccy żołnierze. Jej zaplanowanej odbudowy nie wykonano w całości, wieża ma też inny kształt, a jej funkcja jest głównie widokowa.</p>
<p>Kamień pamięci</p> <p>Niewielki głaz postawiono w 1999 roku w miejscu, gdzie po bitwie pod Kunowicami odnaleziono rannego majora Ewalda Christiana von Kleista, oficera i poety. Zmarł on kilka dni później we Frankfurcie, gdzie został pochowany. Na polu przy wjeździe do Kunowic zlokalizowano fragment pola bitwy. Odnaleziono ślady umocnień, kule muszkietowe i guziki od mundurów. W 2009 roku odbyła się pierwsza rekonstrukcja bitwy. Ścieżka jest dostępna w lecie przy niskiej wilgotności gruntu.</p>
<p>Posąg Kasi z Heilbronn</p> <p>Pomnik autorstwa Mirosława Górskiego stanął na placu Wolności w 2008 roku, z okazji 10-lecia partnerstwa miast Słubice i Heilbronn. Utwór sceniczny Heinricha von Kleista „Kasia z Heilbronn albo próba ognia, wielki historyczny spektakl rycerski” po raz pierwszy wystawiono w Wiedniu w 1810 roku. We Frankfurcie premiera odbyła się 10 lat później. Piętnastoletnia Kasia, jedna z najbardziej znanych scenicznych postaci stworzonych przez Kleista, jest uznawana za uosobienie kobiecego piękna, cnót oraz miłości i bezwarunkowego oddania.</p>

Źródła: Dane historyczne: Hauptmann i in. (2009); dane o stanie obiektów i usług: Wizja lokalna (AG)

4.2. Wyniki badań terenowych

Wyniki badań terenowych zestawia tabela 2, opisująca (kluczowe w odniesieniu do systemu biograficznego) komponenty przekazu interpretacyjnego oraz elementy usług turystycznych w samych obiektach i ich bezpośrednim otoczeniu.

Tabela 2. Turystyczne wyposażenie obiektów szlaku i usługi w ich otoczeniu

Obiekt szlaku	Elementy oferty					
	opis obiektu	zwiedzanie wnętrza	mikroevent	forma grywalna	parking	gastronomia w otoczeniu
Muzeum H. Kleista	TA, QR, EPP, BP, IF	P	MS, MC, MO	GE, IF (AL)	PO	RS, KS, BR
Dom narodzin H. Kleista (nie istnieje)	TA, BP, IF	–	–	GE, IF (AL)	PO	RS, KS, BR
Park przy kościele św. Gertrudy	TA, EPP, QR, BP, IF	–	–	GE, IF (AL)	PO	SS
Park Kleista	TA, EPP, QR BP, IF	–	–	GE, IF (AL)	PO	SS
Hala koncertowa Carla Ph.E. Bacha (Archiwum Miejskie)	TA, EPP, QR BP, IF	–	MC, MO	IF (AL)	PO	–
Odra (most graniczny)	TA, EPP, QR BP, IF	–	–	GE (AL)	PO	RS, KS, SS
Wieża Kleista	TA, EPP, QR BP, IF	–	–	GE	PO	–
Kamień pamięci	TA, EPP, QR BP	–	–	–	–	–
Posąg Kasi z Heilbronn	TA, EPP, QR BP, IF	–	–	–	PO	–

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań terenowych.

Objaśnienia skrótów: **Opis obiektu:** TA – tablica analogowa; QR – opis w systemie QR; BC – beacon; EPP – opis do pobrania (publikacja elektroniczna); BP – broszura papierowa, IF – inna forma opisu (np. fragment przewodnika). **Zwiedzanie wnętrza:** P – oprowadzanie przez przewodnika; AG – audioprzewodnik obiektowy; TW – wirtualna trasa zwiedzania z opisem głosowym lub czytany. **Mikroeventy w obiekcie:** MS – stały (uruchamiany dla turystów zawsze); MC – cykliczny (w określone dni tygodnia, miesiąca); MO – okolicznościowy (przy okazji gry miejskiej, zlotu, jubileuszu, zwiedzania fabularyzowanego itd.). **Forma grywalna:** objęcie obiektu: GE – geocachingiem (skrytka); IF – inną formą grywalnej eksploatacji. **Infrastruktura:** PO – parking przy obiekcie lub do 100 m od niego. **Gastronomia:** RS – restauracja, KS – kawiarnia, BR – bar; SS – sklep z minibarem.

Rys. 2 i 3 ukazują stan wybranych narzędzi interpretacyjnych w terenie po obydwu stronach granicy stwierdzony podczas wizji lokalnej.

4.3. Wyniki wywiadów i agregacji danych z kwestionariuszy

Głównym celem stworzenia Szlaku Kleistów było powiązanie obu części niemiecko-polskiego dwumiasta historią Heinricha i Ewalda von Kleistów. Ich biografie są silnie związane z Frankfurtem nad Odrą, gdzie też precyzyjnie wyznaczono miejsca ich upamiętnienia w ramach szlaku. Punkty po stronie polskiej częściowo odnoszą się do historii Kleistów (głównie punkt 8). Punkt 7 to miejsce, w którym

Rys. 2. Tablice interpretacyjne Szlaku Kleistów we Frankfurcie nad Odrą (A) i w Słubicach (B)
 Źródło: Fotografia autora (AG)

Rys. 3. Kamień pamięci pod Kunowicami, jego tablica interpretacyjna i otoczenie
 Źródło: Fotografia autora (AG)

stało pierwsze materialne upamiętnienie symboliczne — Wieża Kleista, natomiast punkt 9 — pomnik Kasi z Heilbronn — nie ma bezpośrednich związków z tym miejscem (a tym samym funkcji upamiętniającej). Odnosi się on bowiem do dramatu *Kasia z Heilbronn* (1810), dzieła popularnego w Niemczech, jednak niemal zupełnie nieznanego w Polsce. Pomnik odsłonięto 6 czerwca 2008 roku, w rocznicę podpisania umowy partnerskiej między Słubicami i Heilbronnem. Wreszcie, kamień Kleista, położony poza przestrzenią miejską i trudniej dostępny, upamiętnia domniemane miejsce odnalezienia Ewalda von Kleista po bitwie, w której został śmiertelnie ranny.

W ramach rozwijania sfery doświadczeń szlaku w 2013 roku we Frankfurcie i Słubicach rozpoczęto realizację projektu „Dom Bolfrasa & Wieża Kleista”. We Frankfurcie odbudowano Dom Bolfrasa, natomiast w Słubicach miała zostać odbudowana Wieża Kleista (punkt 7). Odbudowany Dom Bolfrasa służy obecnie jako siedziba Polsko-Niemieckiej Informacji Turystycznej. Budowa wieży (od roku 2019) trwa nadal, jednak jej planowany kształt w niczym nie przypomina oryginalnego obiektu. Głównymi przeszkodami w realizacji budowy są rosnące koszty materiałów i często zmieniający się podwykonawcy.

Szlak jest dobrze opisany — można z niego korzystać przy pomocy ulotek drukowanych w języku polskim i niemieckim oraz wykorzystując łatwo dostępną online aplikację i opisy *in situ* pobierane w systemie kodu QR, zamieszczonego na tablicach przy punktach szlaku. Brakuje jednak fizycznych oznaczeń trasy szlaku w formie tablic lub innych znaków wskazujących drogę między obiektami. Tablice interpretacyjne przy obiektach po stronie niemieckiej są w dobrym stanie i regularnie odnawiane, po polskiej stronie przebieg trasy nie jest materialnie oznaczony, a nieodnawiane tablice stacyjne są w gorszym stanie (zob. rys. 2). Ponadto w porównaniu z częścią niemiecką brak tu infrastruktury rowerowej: wiat rowerowych i ładowarek dla rowerów elektrycznych.

Dziedzictwo Kleistów jest pielęgnowane w Muzeum Kleista (Frankfurt), które prezentuje ekspozycję stałą „Tajemnice. Walki. Kryzysy. Wystawa Kleista”. Życie Heinricha von Kleista przedstawiono tu w kontekście historycznym. Obrazy, pisemne świadectwa i repliki, instalacje pokojowe pokazują etapy biografii pisarza: pochodzenie i karierę oficerską, studia i działalność literacką, podróże i pracę urzędniczą, żywot pisarza, samobójstwo. Muzeum ma charakter interaktywny: przewodnik na tablecie dostarcza szczegółowych informacji. Wszystkie teksty wystawy są w języku niemieckim, polskim i angielskim. Kleist-Museum posiada obecnie najobszerniejszą dokumentację dotyczącą Heinricha von Kleista i współczesnego mu otoczenia. Dysponuje ponadto biblioteką poświęconą poecie i jego epoce. Kolekcja historyczna obejmuje pierwsze i wczesne wydania z czasów artysty. Oprócz literatury podstawowej — również w tłumaczeniach — biblioteka wybrała

literaturę wtórną dotyczącą głównych punktów kolekcji, historii literatury i kultury okresu Kleista, partytur i beletrystyki z odniesieniami do Kleista, roczników, bibliografii i prac referencyjnych. Kolekcję uzupełniają publikacje autorów związanych z Frankfurtem nad Odrą i regionem, takich jak Franz von Gaudy, Gottfried Benn, Günter de Bruyn, Klabund, Paul Gurk. Dzięki obszernej kolekcji gazet i czasopism „Kleistiana” biblioteka oferuje artykuły i eseje na temat życia i twórczości Heinricha von Kleista oraz wystawiania jego sztuk od pierwszej połowy XIX wieku do dziś. Ponadto do biblioteki należy kolekcja „Kleist w klasycznych wydaniach” autorstwa dr Doris Fouquet-Plümacher. Biblioteka jest otwarta dla publiczności i można z niej korzystać bezpłatnie. W nowym budynku muzeum użytkownicy biblioteki mają do dyspozycji stanowiska komputerowe z widokiem na Odrę i Słubice. Dodatkowo Muzeum jest gospodarzem licznych eventów odnoszących się do Kleistów, ale pielęgnujących też więzi społeczne i międzypokoleniowe.

Szlak Kleistów po stronie niemieckiej jest opisany w aktualnej ofercie turystycznej online, uwzględnia go aktualizowana oferta miejska na targi i dla tour-operatorów, zaś pracownicy informacji turystycznej na bieżąco informują o nim turystów, udostępniają ulotki i wskazują możliwości samodzielnego zwiedzania z pomocą aplikacji. Informacje o szlaku są udzielane i dostępne w języku polskim i niemieckim (pracownicy są dwujęzyczni). Ponadto na zlecenie zewnętrzne lub w dni ważniejszych wydarzeń powiązanych z działalnością Muzeum Kleista oferowana jest przechadzka szlakiem z przewodnikiem. Po polskiej stronie szlak nie jest aktualnie przez nikogo aktywnie zarządzany ani unowocześniany — od swojego utworzenia funkcjonuje tylko jako propozycja dla samodzielnego zwiedzania. Także osoby współtworzące szlak po stronie polskiej nie pracują już w Słubicach.

Samorząd Słubic nie posiada wydzielonej komórki zajmującej się turystyką, dlatego marketingowa aktywność dwumieścia spoczywa na stronie niemieckiej, a realizują ją Dział Marketingu Miasta i Polsko-Niemiecka Informacja Turystyczna (IT). Po stronie niemieckiej można odnotować skoordynowane i wielopoziomowe działania w zakresie promocji turystycznej całego dwumieścia. Witryny internetowe IT i Muzeum Kleista są prowadzone czytelnie i regularnie aktualizowane, a informacje o miejscach i obiektach godnych odwiedzenia przedstawione atrakcyjnie dla odbiorcy i w powiązaniu z pełną informacją o ich dostępności fizycznej i komunikacyjnej. IT udostępnia też dużą liczbę darmowych map i ulotek promujących konkretne miejsca, obiekty, szlaki i cykliczne eventy w kilku językach. Ta szczególna dbałość o dziedzictwo dwumieścia może wynikać — jak wybrzmiało to podczas wywiadów — z tego, że znakomita większość wątków i zasobów lokalnego dziedzictwa posiada niemiecką proveniencję. Ten sam fakt może być jednocześnie powodem bierności polskich władz samorządowych i ich nikłego zainteresowania analizowanym szlakiem, z którym nie utożsamiają ani siebie, ani

swoich wyborców. Badanie nie wykazało związków tego stanu z jakimikolwiek antyniemieckimi uprzedzeniami czy postawami ksenofobicznymi. Lokalne relacje polsko-niemieckie są poprawne, o czym świadczy powszechna znajomość języka niemieckiego w miejscach publicznych w Słubicach i polskojęzyczny personel pracujący w IT (dyrektorem Działu Marketingu miasta Frankfurt jest obywatel polski). Argument o „niemieckim dziedzictwie” odnosi się raczej do nikłej wiedzy Polaków o dorobku literackim Kleistów i słabej promocji szlaku w polskiej części transgranicznego dwumiasta.

Miasto Frankfurt nad Odrą promuje walory regionu, w tym Szlak Kleistów, sprawnie i profesjonalnie. Z kolei władze Słubic nie traktują turystyki (w ogóle) jako istotnego sektora w kontekście rozwoju miasta. Tutejsi interesariusze turystyki, z samorządem na czele (podobnie jak w innych polskich miastach przygranicznych — Kostrzyn, Gubin, Zgorzelec) są ukierunkowani na turystykę handlową. Funkcjonujące blisko granicy winnice, wieże widokowe, fragmenty tras rowerowych, leśniczówki, a nawet historyczne miasteczka, jak Ośno Lubuskie, nie są objęte zorganizowaną ofertą turystyczną. Najważniejszym tego powodem jest niechęć do inwestowania w ten segment turystyki (np. wielokilometrowe trasy rowerowe o wysokim standardzie), jako nieprzynoszący natychmiastowych dochodów podatkowych w konkretnej gminie i w dużej skali.

Polscy interesariusze turystyki podkreślają słabe zainteresowanie jej rozwojem w Słubicach, przytaczając obiegowe opinie o skromnym potencjale miasta jako głównej barierze. Turystyka w Słubicach nie pojawia się też w przestrzeni debaty publicznej, nawet podczas wyborów samorządowych, w trakcie których prowadzono badania. Wszystko to powoduje z jednej strony brak chęci władz miasta do wspierania turystyki, a z drugiej mało realistyczne pomysły na krótkoterminowe działania, bez wizji strategicznej oraz sprecyzowanych dyrektyw dla działań w zakresie aktywnego zarządzania już istniejącymi produktami (jak Szlak Kleistów) i kreacji nowych. Symptomatyczne dla braku zainteresowania turystyką inną niż handlowa jest podejście do cennych i licznych znalezisk z pola bitwy pod Kunowicami (gmina Słubice), dla których ostatecznie nie znaleziono nawet skromnego miejsca ekspozycji, choć ich przekazanie proponowali prowadzący badania archeolodzy.

Ze strony niemieckich interesariuszy instytucjonalnych szlaku (oraz turystyki wokół Frankfurtu i Słubic) wyrażana jest gotowość do połączenia w ramach projektu Interreg niemieckiej (gotowej) i polskiej sieci infrastruktury i usług turystycznych w regionie środkowej Odry z polskimi miejscami doświadczeń turystycznych. W ich ocenie głównym elementem po stronie polskiej, adekwatnym do już funkcjonującego (zob. niżej) niemieckiego rozwiązania w postaci Drogi Rowerowej Odra-Nysa (Neiße-Oder Radweg) winna być połączona sieć dróg rowerowych

o wysokim standardzie, co zachęciłoby aktywnych turystów niemieckich do wjazdu na teren Polski. W skali lokalnej (Słubic) w oparciu o tę oś niemieccy partnerzy proponują stworzenie pętli rowerowej przebiegającej przez granicę w dwóch miejscach, z osią turystycznej eksploracji w dwumieście Frankfurt-Słubice i wokół niego, obejmującą niektóre obiekty szlaku z Wieżą Kleista, leśniczówkę w Drzecinie, winnicę w Starych Biskupicach, nadrzewne domki w Uradzie, przeprawę promową do Brieskow-Finkenheerd, z powrotem do Frankfurtu doliną rzeki Schlaube. Jednak mimo przeprowadzonej na zlecenie zarządu województwa lubuskiego i Lasów Państwowych inwentaryzacji terenowej, z braku środków i woli politycznej na poziomie lokalnym nie podjęto inwestycji wypełniających luki przebiegu drogi głównej w sieci dróg rowerowych po polskiej stronie. Zdaniem niemieckich partnerów potencjalnymi konsumentami takiej oferty mogłaby być liczna już grupa turystów muzealnych (jej transgraniczność jest jednak realna pod warunkiem stworzenia stałej tematycznej ekspozycji po stronie polskiej) oraz aktywnie spędzające czas wolny rodziny z dziećmi (pod warunkiem uzupełnienia oferty o place zabaw na terenie parków i w ich sąsiedztwie i o programy regularnie, np. w weekendy sezonu). Proponowane mikroeventy dla dzieci po części oparte są na istniejących miejscach doświadczeń, jak teatr dla dzieci, zoo i planetarium (wszystkie jak dotąd po niemieckiej stronie).

5. Dyskusja

Pożądana wydaje się ona w odniesieniu do: 1) oceny atrakcyjności dziedzictwa niemieckiego po polskiej stronie granicy i możliwości jego popularyzacji i wykorzystania z udziałem polskich interesariuszy i z polskimi konsumentami jako grupą docelową, 2) szans lokalnego produktu turystycznego wzdłuż przebiegu granicy samodzielnie oraz w sytuacji jego włączenia w sieć transgranicznych produktów, 3) optymalnego i realistycznego wariantu składu i współpracy podmiotów zarządzających i dostarczających usługi i doświadczenia dla transgranicznego produktu w sytuacji znacznej różnicy potencjału turystycznego po obu stronach granicy, w tym zróżnicowania typów atrakcji i poziomu zaangażowania interesariuszy, 4) ujednoczenia sposobów aktualizacji informacji i zachowania niezbędnego spektrum usług po obu stronach granicy z uwzględnieniem jednolitych standardów, 5) wyboru modelu narzędzia zarządczego dla autonomicznej turystyki, np. interaktywnej i sprawnie obsługiwanej aplikacji, a także listy jej funkcjonalności oraz problematyki wspólnego lub koordynowanego zarządzania treściami i usługami w jej niemieckim i polskim komponencie, 6) finansowania, stworzenia i działania

takiego narzędzia, w tym jego stałego rozwijania, wreszcie 7) profesjonalnej promocji produktów tworzących sieć po obu stronach granicy, opartej na rozpoznaniu grup docelowych i skutecznym docieraniu do nich. W porównaniu do priorytetów badawczych oraz wniosków cytowanych wyżej autorów analiz produktów transgranicznych, wyniki i wnioski z niniejszego badania (jakkolwiek również odnoszą się one do kwestii zarządczych) są silniej skoncentrowane na samych zasobach dziedzictwa jako na podstawie tematycznych doświadczeń, wskazując najpierw na różnice w ich świadomości i społecznej akceptacji po obydwu stronach granicy (co ma fundamentalne znaczenie dla ich turystycznej atrakcyjności, marketingu i w konsekwencji — skali ich eksploatacji), a następnie na dysproporcję w różnorodności ich prezentacji. To z kolei wpływa decydująco na jakość doświadczeń turystycznych. W tym wymiarze przedkładane opracowanie wydaje się komplementarne do analiz Marka Nowackiego (2000; 2012) na temat atrakcyjności turystycznej, wprowadzając do tego kierunku krajowej refleksji naukowej wątek atrakcji i narracji o transgranicznym charakterze.

6. Wnioski

6.1. Wnioski ogólne

Miasto Frankfurt i jego bliska okolica posiadają dobre warunki do rozwijania oferty turystyki kulturowej. Średniowieczna metryka miasta, dobrze utrzymane zabytki powiązane z jego historycznym rozwojem, wielowiekowa tradycja uniwersytetu Viadrina, hanzeatycka historia ważnego ośrodka handlowego, związki biograficzne z miastem szeregu znanych postaci historii i kultury niemieckiej oraz ich upamiętnienia, miejskie muzeum z bogatymi zbiorami, kilka tras turystycznych czyni Frankfurt atrakcyjnym ośrodkiem turystyki miejskiej. Trzy muzea o zróżnicowanych zasobach: Muzeum Kleista (biograficzno-literackie, z unikatowymi zbiorami dotyczącymi życia i twórczości Heinricha von Kleista, jednego z najważniejszych niemieckich literatów epoki romantyzmu; placówka ta stanowi kluczowy punkt doświadczeń tematycznych analizowanego szlaku); Brandenburskie Krajowe Muzeum Sztuki Nowoczesnej z bogatymi i wybitnymi kolekcjami malarstwa, fotografii, plakatu i rzeźby z drugiej połowy XX wieku z obszaru Niemiec wschodnich powstałych w okresie ich odrębności politycznej (1945–1990) oraz miejskie Muzeum Viadrina, kreujące systematyczną opowieść o historii miejsca na skrzyżowaniu dróg handlowych i militarnych, prezentują rozmaite wymiary dziedzictwa miasta. Uzupełnia je kilka profesjonalnie prowadzonych galerii sztuki

oraz Centrum Pamięci i Dokumentacji „Ofiary Tyranii Politycznej” (wszystkie te podmioty regularnie organizują wystawy), co czyni z Frankfurtu poważny ośrodek turystyki muzealnej. W kontekście jej popularności w Niemczech i masowego popytu generowanego przez marketing muzeów (np. Noce Muzeów) dają one kilka razy w roku silny impuls do przyjazdowego ruchu turystów. Szereg dużych i dobrze utrzymanych parków miejskich i podmiejskich, trasa turystyczna Zielony Frankfurt oraz rozbudowane w wysokim standardzie trasy rowerowe wzdłuż Odry (z lokalnymi odnogami) są dobrą bazą do rozwijania oferty turystyki kulturowo-przyrodniczej. Kilka cyklicznych imprez kulturalnych: Festiwal sztuki ART an der Grenze, Festiwal Nowej Sztuki lAbiRynT, Dni Otwartych Atelier i Miejskie Święto Hanzy już teraz czyni miasto (na razie regionalnym) ośrodkiem kulturalnym turystyki eventowej, a organizowane głównie siłami i środkami interesariuszy z niemieckiej strony granicy Lato Kulturalne w Dwumieście mogłoby być corocznym punktem kulminacyjnym turystyki transgranicznej (tym razem w jej wymiarze eventowym) w obu miejscowościach, jednak pod warunkiem silniejszego zaangażowania ze strony polskiej. Kilka zabytkowych, dobrze utrzymanych świątyń o znaczącej historii i cennych, choć niezbyt bogatych elementach wyposażenia mogłoby dodatkowo być punktem wyjścia dla stworzenia z Frankfurtu przystanku w programach religijnej turystyki poznawczej.

Z kolei Słubice nie są typowym ośrodkiem historycznym, co ogranicza szanse miejscowości jako miejsca recepcji turystyki miejskiej, brak bowiem zarówno dziejowej ciągłości samodzielnego miejskiego dziedzictwa (z jego typowymi wymiarami, jak przemiany krajobrazu kulturowego i relacje międzyetniczne oraz świadectwa wymiany kulturowej i wkładu poszczególnych grup, biografie wybitnych mieszkańców itp.), jak i historycznego centrum z typowymi dla niego obiektami. Natomiast okolice miasta (w obrębie gminy) mają silny potencjał dla kulturowej turystyki militarnej. Tworzy go historyczne pole rozstrzygającej bitwy pod Kunowicami (Kunesdorf) podczas wojny siedmioletniej (1759) ze znaleziskami, które można wykorzystać w ramach kolekcji lub wystawy. Jednak mimo ofert odpowiedzialnych za badania i wstępnych rozmów, ze strony samorządu nie podjęto działań mających służyć wykreowaniu atrakcji turystycznej i komercjalizacji tego obszaru i tych świadectw w ramach profilowanego produktu turystycznego. Słabszy, ale zauważalny, jest potencjał typowej dla regionu turystyki winiarskiej (winnica Preto w Starych Biskupicach i możliwości połączenia z bliższymi obiektami Lubuskiego Szlaku Miodu i Wina). Ograniczony wybór oferty noclegowej (tylko środkowy segment: hotele trzy- i dwugwiazdkowe) i niewielkie zróżnicowanie oferty gastronomicznej to kolejne mankamenty obszaru po polskiej stronie granicy z punktu widzenia opłacalności kulturowego produktu turystyki transgranicznej. Brak atrakcyjnej oferty może powodować korzystanie z niej (przyjeżdżających do

dwumiasta i przejeżdżających przez nie ewentualnym szlakiem wzdłuż granicy) przez turystów — zarówno tych najzamożniejszych, jak i najmniej zasobnych — po stronie niemieckiej, co pozbawiłoby Słubice większości ekonomicznych korzyści z takiego produktu, nawet jeśli sfera jego doświadczeń zostanie znacząco rozbudowana, a jego promocja będzie profesjonalna, dobrze ukierunkowana i sprawna.

W ten sposób niewykorzystany zostaje poważny potencjał Słubic wynikający z położenia (80 km od Berlina, przy autostradzie A2), licznie odwiedzanych przez Niemców w ramach turystyki zakupowej oraz z dobrej, na tle reszty regionu lubuskiego, oferty usług recepcji. W 2022 roku w powiecie słubickim zlokalizowane były 24 turystyczne obiekty noclegowe, w których udzielono około 300 tys. noclegów. Aż 35,6% obcokrajowców nocujących w całym woj. lubuskim zatrzymywało się właśnie w powiecie słubickim.

Punktem wyjścia do krytycznej dyskusji na temat niemieckiego dziedzictwa po polskiej stronie granicy jest stwierdzenie niskiej efektywności odgórnie podejmowanych działań na rzecz turystyki transgranicznej jako narzędzia wspierania polsko-niemieckiej integracji, opartych na zaadaptowanych systemowych rozwiązaniach, proponowanych m.in. przez Unię Europejską i korzystających z dostępnego w ramach jej funduszy dofinansowania na odtwarzanie zasobów dziedzictwa kultury. Podstawową wadą tych działań jest brak osadzenia projektów i przedsięwzięć w rzeczywistych uświadomionych potrzebach lokalnej społeczności, a co najmniej wsparcia ich podejmowaną lokalnie powszechną edukacją o dziedzictwie, które w tym wypadku (jakkolwiek bez stwierdzenia „gorących” sporów) można zaliczyć do dziedzictwa kłopotliwego (w wymiarze braku jego przyswojenia, a nawet świadomości) nie tylko wśród polskich turystów, ale w dużej mierze również wśród polskiej społeczności lokalnej. W aktualnym stanie bowiem dziedzictwo to można zaklasyfikować jako słabo znane, nieposiadające związku z uświadamianym dziedzictwem tej grupy jego interesariuszy i z tego powodu, w kategoriach proponowanych przez badaczy, uznać przynajmniej po części za dziedzictwo niechciane.

6.2. Implikacje teoretyczne

Analiza tytułowego produktu turystyki transgranicznej wykazuje, że zarządzający polskimi produktami lokalnymi przy granicy niemieckiej mają wiele do poprawienia w wymiarze doświadczeń turystycznych, infrastruktury i marketingu. Niezbędna jest poprawa infrastruktury komunikacyjnej (trasy) i informacyjnej (oznaczenia), niegdyś zbudowanej, a potem porzuconej, oraz powierzenie tych ofert odpowiedzialnym koordynatorom z silnym i długookresowo gwarantowanym wsparciem (finansowaniem) ze strony lokalnego samorządu. Skuteczny marketing w większej skali jest możliwy tylko przez podjęcie współpracy z niemieckimi partnerami, a najlepszym

kierunkiem jego rozwijania jest utworzenie sieci produktów. Natomiast ekonomiczna efektywność poszczególnych produktów może być osiągnięta m.in. w drodze pozyskania nowych, kolejnych grup konsumentów. Autorzy niniejszej analizy są przekonani, że jedną z nich (prawdopodobnie największą) są turyści preferujący aktywne formy spędzania czasu wolnego i podejmujący autonomiczne formy zwiedzania bazującego na indywidualnej eksploracji zasobów. Stworzenie atrakcyjnej dla nich oferty wymaga wykorzystania najnowszych technologii, zarówno w wymiarze lokalizacji zasobów, ich interpretacji i kreacji doświadczeń tematycznych, jak i wyboru oraz rezerwacji usług recepcji w pożądanym miejscu i czasie. Najlepszą formą integracji tych wymiarów produktu jest połączenie fizycznej osi eksploracji pogranicza z wielofunkcyjną aplikacją turystyczną. W ten sposób samoczynnie nastąpi też zestawianie elastycznych lokalnych pakietów ze swobodnym wyborem przez konsumenta większości doświadczeń i usług, a jednocześnie będzie możliwe nieinwazyjne systematyzowanie doświadczeń konsumentów w postaci wirtualnych (lokalnych i tematyzowanych) systemów prowadzących, zwiększenie intensywności eksploracji przez wprowadzanie sterowanych aplikacją lokalnych propozycji grywalnych, proponowanie turystom rabatów analogicznych do turystycznych kart obszarowych, wreszcie gromadzenie danych o klientach rejestrujących ich konsumenckie zachowania dla celów marketingowych (w tym działań prolojalnościowych).

Podstawą budowy każdego turystycznego produktu transgranicznego winno być prawidłowe rozpoznanie wielkości, składu i zachowań konsumpcyjnych docelowej grupy marketingu, to jest aktualnych i potencjalnych konsumentów oferty. Należy je oprzeć na rzetelnej analizie obu przygranicznych rynków emisyjnych. Nie jest jej w stanie zastąpić pobieżna identyfikacja dokonywana na przykład jako jedna z pozycji w analizie SWOT na podstawie orientacji grupy inicjatorów czy miejscowych pasjonatów turystyki, ale muszą ją poprzedzić empiryczne badania. Już wstępne koncepcje produktów z tej grupy powinny opierać się na pozytywnych wynikach badania wymienionych rynków, uzasadniających zakładanie opłacalności przedsięwzięć.

Tworząc sieć produktów transgranicznych, warto wprowadzić do jej oferty różne wymiary doświadczenia dziedzictwa pogranicza, które w poszczególnych miejscach mogą być różne, składając się na zróżnicowaną narrację kulturową. Mogą one dotyczyć lokalnych dziejów (zwłaszcza dawniej połączonych, dziś podzielonych miast i mikroregionów, jak Zgorzelec/Görlitz czy okolice Świnoujścia), odnosić się do materialnych świadectw różnych wymiarów dziedzictwa powiązanych profilem lub genezą (np. zasoby militarne w Kostrzynie/Kietz, przyrodnicze w Mużakowie/Bad Muskau) lub eksploatować biografie wybitnych osób (jak biografia Kleistów we Frankfurcie/Słubicach), a nawet kontrowersyjne tematy współczesnego współżycia i europejskiej integracji.

6.3. Rekomendacje praktyczne

Po stronie polskiej przy wszystkich obiektach szlaku powinny zostać postawione nowe tablice identyfikujące z systemowym udostępnieniem treści interpretacyjnych (może to być już wykorzystywany kod QR), które można na bieżąco zdalnie aktualizować.

Dla zainteresowanych turystów (opcjonalnie) wątki interpretacyjne dotyczące biografii obydwu Kleistów i ich związków z poszczególnymi obiektami oraz ówczesnym Frankfurtem należy uzupełnić rozszerzeniem w postaci historii dwumiaasta, która powinna być przedmiotem informacji i marketingu turystycznego odnoszącego się do szlaku. W ten sposób Szlak Kleistów, pozostając systemem tematycznej eksploatacji, mógłby stać się główną formą proponowanego transgranicznego zwiedzania dwumiaasta i jako taki przedmiotem promocji.

Po polskiej stronie powinien zostać powołany koordynator szlaku, który może współpracować z Informacją Turystyczną we Frankfurcie, już deklarującą dalsze wsparcie w postaci wytwarzania i udostępniania materiałów i organizacji oprowadzania po całym szlaku. Polski zarządca powinien w pierwszym rzędzie zadbać o odnowienie tablic interpretacyjnych.

Drugim kluczowym zadaniem polskiego zarządcy powinno być zorganizowanie stałej wystawy o charakterze muzealnym dotyczącej bitwy pod Kunowicami (1759) lub stacjonarnego doświadczenia multimedialnego (film dokumentalny i towarzysząca ekspozycja z wywoływaną zbliżeniem interpretacją artefaktów). Taki punkt doświadczeń można zlokalizować w miejscu bitwy (tym samym dając rzeczywiste powody do kontynuacji wycieczki o kilka kolejnych kilometrów, poza miasto) lub na terenie miasta Słubice (wówczas jako kolejny obiekt szlaku). Ekspozyty do takiej wystawy można pozyskać z zasobów archeologów, którzy deklarują współpracę w ich przekazaniu i opracowaniu, jednak wymaga ona także inwestycji ze strony samorządu. Lokalizacja tego miejsca doświadczeń w Kunowicach wymagałaby też poprowadzenia ze Słubic trasy rowerowej o dobrym standardzie, by uniezależnić możliwości dojazdu od pogody i przejezdności gruntowej drogi, z czym są problemy wskutek regularnego zalewania wodami opadowymi. Prace nad taką trasą już trwają i choć nie są zaawansowane, można to uznać za dowód woli rozwijania szlaku jako produktu.

Współdziałanie polskiego i niemieckiego zarządcy szlaku powinno doprowadzić do stałego wprowadzenia usługi oprowadzania przez przewodnika po polsku po całej trasie (obejmującej także Frankfurt) i możliwej do zamówienia zarówno we Frankfurcie, jak i w Słubicach. Trasa szlaku nie ma przebiegu regulowanego logiką (i kolejnością) chronologii wydarzeń, dlatego oprowadzanie może rozpoczynać się zarówno we Frankfurcie, jak i Słubicach.

Opcjonalnie, pod warunkiem pozyskania współpracowników, można wykreować alternatywny sposób zwiedzania Szlaku Kleistów po obydwu stronach granicy w postaci systemu skrytek geocachingu (tzw. geościeżki) i Adventure Lab, co aktualnie ogranicza się do niemieckiej części przestrzeni szlaku. Skrytki mogłyby być zlokalizowane w całej historycznej przestrzeni obu miast (i Kunowic), jednak powinny one być zaopatrzone w „skarby” nawiązujące zarówno do biografii Kleistów, jak i historii (bohaterów, wydarzeń, narracji, dawnego Frankfurtu, wojny prusko-rosyjskiej, II wojny światowej, wymuszonego granicą podziału oraz losów i integracji polsko-niemieckiego dwumieścia). Rolą zarządcy byłoby zebranie opiekunów skrytek (tzw. keszerów), zachęcenie ich do stworzenia geościeżki i opieki nad nią i zapewnienie im regularnej dostawy „skarbów” tworzących przemyślaną i jednolitą kolekcję, jednocześnie zawierających elementy przekazu lokalnego dziedzictwa lub z nimi powiązane (w postaci wsparcia na witrynie szlaku i samej geościeżki). Zarządca szlaku może przy tym skorzystać ze wskazówek zawartych w publikacji poświęconej nowoczesnym programom turystycznej interpretacji dziedzictwa (zob. Mikos v. Rohrscheidt, 2021, s. 710–720).

Ponieważ zwiedzanie dość długiej trasy szlaku pieszo może wymagać nakładu czasu i sił, powinna mu towarzyszyć oferta gastronomiczna zarówno po stronie niemieckiej, jak i polskiej (wówczas z jadłospisem i najlepiej obsługą w obu językach). Informacja o tej ofercie (wraz z jej opisem i ewentualnym rabatem dla zwiedzających, dostępnym na kod z aplikacji) powinna być powiązana z aplikacją szlaku. Nie ma też przeszkód, by w lokalach z kuchnią tradycyjną dołączyć dodatkowy element tematyczny w postaci tradycyjnego ciasta, tortu lub nawet zrekonstruowanego posiłku głównego historycznej kuchni brandenburskiej.

Rekomendacja o bardziej długofalowym (strategicznym) odniesieniu dotyczy komunikacji dziedzictwa nie tylko w ramach działania szlaku, ale i w jego społecznym, lokalnym kontekście. Dziedzictwo Kleistów, jeśli nawet niekłopotliwe w jego najbardziej „gorącym” odbiorze (na przykład przez powiązanie go z bezpośrednimi konfliktami albo aktualne spory co do kontrowersyjnych znaczeń różnych grup interesariuszy), jest jednak jednoznacznie nadal obce dla polskich mieszkańców Słubic i tym samym nie posiada ono tego poziomu społecznej akceptacji (oraz wartościowania, m.in. jako część tożsamości), który ma zdolność wywoływania wsparcia dla lokalnych działań ukierunkowanych na jego ochronę, popularyzację oraz ożywianie (w tym także w produktach turystycznych). Ten stan przekłada się na drastyczne ograniczenie po polskiej stronie granicy zainteresowania tym wymiarem dziedzictwa, a także jego materialnymi świadectwami i doświadczeniami kreowanymi na jego podstawie. Aktualnie jedynym powodem podejmowania jakichkolwiek działań przez potencjalnie aktywnych interesariuszy (lokalna władza publiczna i podmioty sektora turystycznego) jest chęć realizacji wspólnego

projektu z niemieckimi partnerami (w pierwszym przypadku) i osiągnięcia zysków z obsługi niemieckich turystów. Wydaje się, że to zbyt mało, by zapewnić trwałe oparcie dla rozwiniętego produktu. Dlatego szczegółowa analiza możliwości poszerzenia wiedzy o dziedzictwie Kleistów wśród polskiej grupy jego nominalnych interesariuszy (jest nią cała społeczność lokalna) powinna być kluczowym elementem tworzenia nowej strategii dla produktu, którego „grzechem pierworodnym” i przyczyną braku sukcesu było zaniechanie komunikacji z własną społecznością na etapie planowania i tworzenia.

6.4. Ograniczenia i kierunki dalszych badań

Najważniejszymi limitacjami wpływającymi na możliwości wykorzystania wyników i wniosków z prezentowanych badań są: 1) ich ograniczenie do jednego tylko lokalnego systemu eksploatacji dziedzictwa oraz 2) brak badań użytkowników analizowanego szlaku. To pierwsze redukuje możliwości wnioskowania w stosunku do systemów funkcjonujących w mocno różniących się uwarunkowaniach lokalnych (np. przy mniejszej dysproporcji eksploatowanych zasobów dziedzictwa lub zaangażowania interesariuszy po obydwu stronach granicy), to drugie natomiast uszczupla obszar pozyskanej wiedzy o sferę profili, rzeczywistych doświadczeń oraz oczekiwań tych turystów. Wymienione ograniczenia pozwalają jednocześnie ustalić zakres pożądanych analiz: z jednej strony są to badania pozostałych lokalnych systemów eksploatacji transgranicznego dziedzictwa, a z drugiej badania doświadczeń i opinii użytkowników takich produktów (w szczególności szlaków funkcjonujących wzdłuż polsko-niemieckiej granicy). Ich wyniki i wnioski z nich płynące powinny przyczynić się do modyfikacji struktury tej grupy produktów i wprowadzenia nowych, bardziej efektywnych modeli zarządzania nimi (przynajmniej po polskiej stronie), a także lepszego ukierunkowania i ustrukturyzowania ich marketingu.

Oświadczenie autorów CRediT

Armin Mikos v. Rohrscheidt: konceptualizacja, analiza formalna, metodologia, nadzór, walidacja, wizualizacja, pisanie i redakcja — wersja wstępna, pisanie i redakcja — wersja ostateczna. **Agnieszka Gandecka:** weryfikacja danych, pozyskanie finansowania, badanie, administracja projektem, zasoby, oprogramowanie, dochodzenie, wizualizacja, pisanie i redakcja — wersja ostateczna.

Oświadczenie o konflikcie interesów

Oboje autorzy przeczytali i zgodzili się na opublikowaną wersję manuskryptu.

Bibliografia

- Ashworth, G., & Tunbridge, J. (1996). *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Wiley.
- Buczek-Kowalik, M., Klamar, R., & Mitura, T. (2012). Transgraniczne szlaki turystyczno-kulturowe jako produkty turystyczne pogranicza polsko-słowackiego. *Ekonomiczne Problemy Usług*, 86, 11–25.
- Duda, T. (2018). Szlak dziedzictwa kulturowego jako produkt identyfikujący tożsamość i stymulujący dywersyfikację turystyki w regionie — na przykładzie budowanego Szlaku Gryfitów (Pomorze Zachodnie). *Turystyka Kulturowa*, 4, 95–112.
- Gardzińska, A. (2015a). Koncepcja współpracy w procesie kreowania transgranicznego produktu turystycznego (na przykładzie województwa zachodniopomorskiego i kraju związkowego Meklemburgii — Pomorza Przedniego). *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 379, 226–236.
- Gardzińska, A. (2015b). *Transgraniczny produkt turystyczny*. Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Hauptmann, P., Kankleit, A., Pyrgiel, J., Rehfeld, H.-J., & Targiel, R.-R. (2009). *Szlakiem Kleistów przez Słubice i Frankfurt nad Odrą*. ADGFC.
- Kaczmarek, J., Stasiak, A., & Włodarczyk, B. (2005). *Produkt turystyczny. Pomysł, Organizacja, Zarządzanie*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Meyer, B., & Gardzińska, A. (2014). Znaczenie współpracy podmiotów samorządowych w procesie kreowania transgranicznego produktu turystycznego (na przykładzie województwa zachodniopomorskiego i Meklemburgii — Pomorza Przedniego). *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Turystyki*, 3(27), 209–225.
- Mikos v. Rohrscheidt, A. (2013). *Szlak Piastowski w przebudowie. Struktura, zarządzanie, oferta kulturowo-turystyczna*. Proksenia.
- Mikos v. Rohrscheidt, A. (2018). Raport dotyczący Szlaku Fortyfikacji Mazurskich. *Turystyka Kulturowa*, 1, 148–273.
- Mikos v. Rohrscheidt, A. (2020). *Zarządzanie w turystyce kulturowej. Tom I: Konteksty, koncepcje, strategie*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Mikos v. Rohrscheidt, A. (2021). *Interpretacja dziedzictwa w turystyce kulturowej. Konteksty, podmioty, zarządzanie*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe — Poznańskie Centrum Dziedzictwa.
- Mikos v. Rohrscheidt, A. (2023). Produkty transgraniczne w turystyce kulturowej: rodzaje, interesariusze, wyzwania. *Turystyka Kulturowa*, 2(127), 78–130.
- Nowacki, M. (2000). Atrakcje turystyczne, dziedzictwo i jego interpretacja — jako produkt turystyczny. *Turyzm*, 10(1), 111–122.
- Nowacki, M. (2012). *Atrakcje turystyczne: koncepcje, stan, determinanty zadowolenia osób zwiedzających*. AWF Poznań.
- Nowak, A., & Kruczek, Z. (2023). Budowanie transgranicznych marek turystycznych na przykładzie marki EtnoCarpathia. *Studia Periegetica*, 38(2), 99–118.
- Owsianowska, S., & Banaszek, M. (2015). Trudne dziedzictwo a turystyka. O dysonansie dziedzictwa kulturowego. *Turystyka Kulturowa*, 11, 6–24.
- Samoląg, M. (2013). Geocaching — nowa forma turystyki kulturowej. *Turystyka Kulturowa*, 11, 17–31.
- Sanetra-Półgrabi, S. (2018). Proces kształtowania transgranicznych produktów turystycznych na przykładzie koncepcji polsko-czeskich produktów w rejonie trójstyku. Wybrane problemy. *Polonia Journal*, 7, 260–281.

Organisation of Individual Cultural Tourism in the Twin-City of Stübice-Frankfurt (Oder): The Case of the Kleist Trail

Abstract. The article offers an assessment of the potential and prospects of cross-border cultural products by analyzing a biographical-literary route in Frankfurt (Oder) and Stübice. The author discusses the heritage resources that make up the trail and its structure, as well as the level and forms of involvement of local stakeholders. In addition to desk research, the tourism potential of the twin-city, including its attractions and anthropogenic resources, was assessed using an audit questionnaire and a site visit accompanied by field data collection. The level of management participation and priorities of the trail stakeholders were established during standardized interviews. The findings reveal the strengths and weaknesses of the trail and an urgent need for its adjustment. Consequently, a modified product formula has been proposed, including recommendations for its future development.

Keywords: cultural tourism, cross-border tourism, cultural routes, individual tourism, borderland heritage

Copyright and license. This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution — NoDerivates 4.0 International (CC BY-ND 4.0) License, <https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>